

Lublin, 30.08.2023r

Bohdan Rożnowski, dr hab. Prof. KUL
Instytut Psychologii,
Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Karoliny Mudło –Głagolskiej pt. Rola pasji pracy w przystosowaniu do emerytury, napisanej pod kierunkiem dr hab. Elżbiety Kasprzak, prof.
UKW

Na podstawie Państwa uchwały Rady Dziedziny Nauk Społecznych z dnia 04.07.2023 r powierzającej mi zadanie zrecenzowania pracy doktorskiej mgr Karolinie Mudło- Głagolskiej przygotowałem niniejszą opinię. Dziękuję Radzie za obdarzenie mnie zaufaniem i wybór na recenzenta rozprawy doktorskiej przygotowanej w Wydziale Psychologii Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy. Mam nadzieję, że przedstawione poniżej treści pozwolą zobaczyć dysertację w szerszej perspektywie.

Uwagi dotyczące formalnej strony pracy

Przedstawiona do recenzji dysertacja ma charakter pracy teoretyczno-empirycznej. Obejmuje ona w całości 218 stron maszynopisu. Zgodnie z kanonem prac naukowych tego typu składa się z wprowadzenia teoretycznego, opisu metody badawczej, analizy zebranych wyników i ich dyskusji. Wsparta jest bardzo bogatym zestawem przywołanych publikacji zamieszczonych w Bibliografii. Treść została podzielona na osiem rozdziałów. Część teoretyczna składa się z czterech rozdziałów, część empiryczna to kolejne cztery rozdziały. Pod tym względem spełnia wszystkie wymagania stawiane dobrej pracy naukowej. Choć z mojego punktu widzenia lepiej byłoby treści z uzasadnień hipotez (5.3.) umieścić w części teoretycznej a nie części poświęconej metodzie badawczej, tak by nie było wrażenia, że część

poświęcona opisowi metody zawiera ciekawsze treści dotyczące meritum niż część teoretyczna.

Poszczególne fragmenty części teoretycznej kończą się konkluzjami jasno opisującymi stanowisko autorki jak rozumiane są w pracy poszczególne konstrukty. Dzięki temu czytelnik ma jasność, co do przyjmowanych założeń i definicji. Umiejętność takiego klarownego dyskursu jest szczególnie ważna dla adepta nauki. Z satysfakcją konstatuje, że Autorka posiada tę umiejętność.

Główne zmienne włączone w model badawczy projektu doktorskiego zostały opisane w części teoretycznej. Są to przystosowanie do emerytury i pasja. Zabrakło mi osobnej, wyróżnionej części teoretycznej zatytułowanej „Kształtowanie pracy”. Każda z głównych zmiennych jest opisana w osobnym podrozdziale z odwołaniem się do literatury. W spisie treści pojęcie kształtowania pracy pojawia się dopiero w części poświęconej opisowi metody (Rozdział 5.3.7.), co jest związane z zamieszczeniem treści teoretycznych dopiero w uzasadnieniu hipotez. W tekście termin „kształtowanie pracy” pojawia się w podrozdziale zatytułowanym „2.3.3. Zachowania proaktywne”. Jest jasne, że kształtowanie pracy jest przykładem zachowań proaktywnych, jednak ten konstrukt nie jest umieszczony w modelu. Warto by odzwierciedlić w strukturze pracy zmienne ujęte w modelu.

Druga część pracy zatytułowana „CZĘŚĆ EMPIRYCZNA” obejmuje treści dotyczące metody badawczej, analizę wyników, dyskusję i wnioski. Zazwyczaj opis metody badawczej stanowił odrębną część rozprawy, jednak można pogodzić się z zaproponowaną przez Autorkę strukturą pracy. Jej wyłączenie do osobnej części wynika z traktowania rozstrzygnięć dotyczących metody jako konsekwencji przejętych konstruktywów teoretycznych, które mają swoje uwarunkowania i konsekwencje wymuszające kształtowanie określonych warunków badania i kontrolę wskazanych przez teorię zmiennych zakłócających a nie jest wynikiem zbierania materiału badawczego.

Mam też uwagę odnośnie struktury rozdziału zatytułowanego „Dyskusja”. Brakuje tam podrozdziału wskazującego, że zawiera dyskusję weryfikacji hipotez. Podrozdziały obejmują części zatytułowane 7.1 Ograniczenia badania; 7.2. Kierunki przyszłych badań; 7.3. Implikacje praktyczne. Wyraźnie więc widać, że brakuje tytułu odnoszącego się do dyskusji wyniki analizy zebranych danych.

Spis przywołanych w pracy źródeł jest bardzo obszerny (ss.175-215).Obejmuje zarówno artykuły naukowe jak i monografie poświęcone zagadnieniom objętym w przedłożonej dysertacji. Stanowi dobrą podstawę do prezentacji podstaw teoretycznych i późniejszej analizy danych. W spisie literatury brakuje kilku kluczowych pozycji (np. Kline, 2015 który pojawia się w kontekście bardzo liberalnych kryteriów oceny normalności rozkładu). Dużo literatury jest z ostatnich kilku lat, co podkreśla „świeżość” podjętego tematu i aktualność stanu wiedzy.

Uwagi dotyczące „meritum pracy”

Celem pracy jest rozwój wiedzy dotyczącej związków przystosowania na emeryturze z wypracowanymi strategiami działania oraz pasją pracy realizowanych przed przejściem na nią przez pracowników obojga płci. Realizuje to potrzebę rozwinięcia konstruktów pasji, a szczególnie pasji pracy, który do literatury wprowadzony został stosunkowo niedawno. Pasja pracy (passion of work) w wyszukiwarce EBSCO pojawia się po 2017 r. prawie 3500 razy. Oznacza, że jest to aktualny temat badań. Doktorantka stara się analizować związki pasji pracy doświadczanej przed przejściem na emeryturę oraz pasji doświadczanych w trakcie emerytury na dobrostan w dwu momentach życia.

Efektom przeglądu teorii jest stworzenie modelu badawczego. Niestety jest on dla mnie mało przekonujący. Autorka zakłada w nim, że pasja wiąże się z dobrostanem. Jednak projekt badawczy obejmuje weryfikację aż 12 hipotez. W hipotezach występują takie konstrukty takie jak: harmonijna i obsesyjna pasja pracy, dobrostan w trakcie pracy i na emeryturze, kształtowanie pracy, doświadczenie pasji na emeryturze. Najczęściej w hipotezach występuje pasja pracy. W modelu teoretycznym zaproponowanym przez doktorantkę (s. 102) założono dwie zupełnie różne zależności pomiędzy pasją a dobrostanem. Pasja pracy, która jak wskazuje Autorka jest najpowszechniejszą pasją w okresie aktywności zawodowej, jest związana z dobrostanem (bezpośredni związek doświadczania pasji w ogóle z dobrostanem). Tymczasem w drugiej części modelu, który dotyczy sytuacji na emeryturze, nie tylko nie zakłada ona związku: pasja na emeryturze – dobrostan ale nawet więcej, przyjmuje założenie, że pasja na emeryturze będzie moderować związki innych zmiennych z dobrostanem ignorując wcześniej uzasadniony bezpośredni związek zmiennych. Jednak co do pozostałych elementów modelu to stwierdza, że doktorantka wykazała się twórczością i

wykroczyła poza zakres dotychczasowej wiedzy, poszukując nowych związków między zmiennymi. Choć niektóre hipotezy sformułował mało precyzyjnie (np. H. 4.1.). Nie jest to jednak znaczące uchybienie.

Realizacji tego zamierzenia służy przeprowadzone i opisane w dysertacji badanie. Jego słabością jest przekrojowy charakter. Pojedyncze badanie podczas którego respondenci najpierw oceniali swoją aktualną sytuację a następnie mieli przypomnieć sobie sytuację wcześniejszą (z czasu aktywności zawodowej) i ją ocenić jest dość słaby sposobem pomiaru (patrz s.121). Potrafię jednak zrozumieć, że dedykowanego do tego rodzaju analiz forma badania podłużnego jest arcytrudna do wykonania, co usprawiedliwia badaczkę, jednak nakazuje zachowanie ostrożności w interpretacji uzyskanych wyników.

Warto zauważyć, że doktorantka dołożyła starań by upewnić się co do rzetelności swojego pomiaru. Sprawdzono rzetelność narzędzi pomiarowych przy pomocy dwóch wskaźników, normalność rozkładów oraz, czy nie wystąpił błąd wspólnej metody. Ponieważ wskaźniki są akceptowalne dokonano analiz statystycznych. Wykorzystano cały wachlarz metod od prostych porównań średnich i korelacji po analizy SEM. Pewnie byłoby by lepiej, gdyby niektóre analizy korelacji zastąpić równaniami regresji (np. testowanie H2 i H6), to jednak wynik tych analiz wydaje się być przekonujący.

W swoich analizach doktorantka posłużyła się pomysłowymi wskaźnikami definiując operacyjnie w oryginalny sposób zarówno dobrostan jak i przystosowanie na emeryturze. Można dyskutować czy proste sumy są tu wystarczające, być może konstruowanie zmiennych latentnych przy pomocy SEM byłby lepszy, jednak z pewnością warto zauważyć, że podjęto wysiłek przekształcania danych surowych w bardziej złożony konstrukt. Na podkreślenie zasługuje identyfikacja i interpretacja profili latentnych, które są ciekawą operacjonalizacją zmiennej obejmującej współwystępowanie kilku wyników. Ich identyfikacja pozwoliła zaobserwować ciekawe zjawisko wzrostu dobrostanu osób o profilu niskim.

Uważam, że wnioski zaprezentowane w pracy mają uzasadnienie w przedstawionym materiale badawczym. Tylko wnioski mówiące o przyczynowo –skutkowej relacji pomiędzy zmiennymi powinny być osłabione. Na podstawie badań przekrojowych można postawić hipotezy wyjaśniające sugerujące zależności i zasugerować ich istnienie. Jednak weryfikacja ostateczna wymaga badań podłużnych. Mam nadzieję, że Autorka ma w swoich planach

badanie podłużne lub badanie jakościowe, które uzupełnią recenzowany obecnie projekt i pozwolą na stwierdzenie istnienia relacji przyczynowo – skutkowych.

Jednak w trakcie lektury rozprawy pojawiło się kilka istotnych wątpliwości odnośnie gotowości doktorantki do samodzielnego prowadzenia badań w przyszłości.

1. Czy doktorantka ma świadomość rygorów postępowania się terminami naukowymi. Spełnienie tego rygoru wymaga operowania cały czas tą samą nazwą na oznaczenie tej samej treści. Tymczasem w pracy Autorka opisując konstrukt Ryana i Deciego czasami pisze o potrzebie „relacji” (s. 41; 52; 111;) a czasami o „pokrewieństwie” w oryginale: „relationship” (s. 94; 101). Nigdy jednak nie opisuje czy są to dla niej synonimy czy pojęcia bliskoznaczne. Podobnie jest w przypadku opisu podejścia Lubomisky i in. (2005), raz pojawia się „wolicjonalna aktywność” (s. 58) by zaraz potem użyto terminu „świadomej aktywności” (s. 59) w oryginale jest to „intentional activity”. Moim zdaniem nie każda aktywność świadoma jest wolicjonalna. Zastanawia mnie też korzystanie w badaniach realizowanych w nurcie poznawczym z terminu „ego” charakterystycznego dla nurtu psychoanalitycznego. Czemu Autorka nie pisze o „Ja” – termin psychologii poznawczej, zamiast tego odwołując się do dynamicznej interakcji Superego z Id. Ego jest funkcją poznawczą odpowiedzialną za zdolność naszego mózgu do formułowania poczucia "ja". Ego jest zdolnością poznawczą, która pozwala na powstanie samoświadomości – lub koncepcji "Ja", jako odrębnej od wszystkiego innego. Czy to w takim znaczeniu użyto tego terminu w pracy?

W trakcie lektury nasuwa się jeszcze jedna uwaga dotycząca posługiwania się językiem naukowym. Chodzi o korzystanie z zapisu „i/lub”. Człowiek z natury koncentruje się na aspekcie confirmacyjnym dlatego może być mu łatwo w życiu codziennym traktować oba funktry łącznie, tak jak to robi siedem razy Autorka dysertacji (s. 18; 50; 56; 70; 96 itd.). Jednak rozkład prawdziwości zdań zawierających te funktry jest bardzo różny. W przypadku koniunkcji („i”) w sytuacji gdy prawdziwy jest tylko jeden człon – zdanie, cała koniunkcja jest fałszem. Czego nie ma przypadku alternatywy („lub”). Nie można więc stosować obu znaków i to w formie sugerującej, że chodzi o dysjunkcję Sheffera (/) co oznaczałoby, że „nieprawda, że 'i' i 'lub'”. W

moim przekonaniu Autorce chodziło o proste „lub”, po co dodawać niepotrzebnie jeszcze coś dodatkowego?

2. Zaplanować badania adekwatne do postawionego celu – analizuje proces przy pomocy pojedynczego, przekrojowego badania, zbierając retrospektywne dane. Dodatkowo w badaniu ograniczono próbę do osób, które są nie więcej niż 12 m-cy od przejścia na emeryturę. Co do tych osób zachodzi ryzyko, że nie ukończyły jeszcze procesu przystosowania, który według teorii tranzycji może zająć więcej czasu niż przewidziała Autorka. Badania innych autorów wskazują, że całkowity czas trwania procesu tranzycji zawodowych ocenia się na około 9 mc-y (Hopson & Adams, 1976). Co więcej badania prowadzone na populacjach z różnych krajów pokazują, że niektóre czynniki społeczne mogą jeszcze spowalniać procesy tranzycji (Curry et al., 2019) a nawet są doniesienia, które pokazują, że może ona trwać nawet 18-24 m-cy (Young & Lockhard, 1995). W doktoracie mediana przebywania na emeryturze wynosi $Me=7$ miesięcy, co sugeruje że co najmniej połowa badanych miała staż krótszy niż zakładają przytoczone tu badania.

W badaniu testowano modele związków przyczynowo – skutkowych (np. H3; H4 H5; H6 H7; H8), a badanie ma charakter korelacyjny. Np. H4.1. brzmi: „Pozytywna zależność (!) pomiędzy harmonijną pasją pracy a dobrostanem ...” Potrzebne jest dobre wyjaśnienie, jak na podstawie tak zebranych badań wyciąga się wnioski np., że „potwierdzono wyłącznie pośredniczenie kształtowania pracy w relacji pomiędzy pasją obsesyjną pracy a dobrostanem.

3. Zinterpretować właściwie wyniki analiz uwzględniających zmienne pośredniczące. Wątpliwość wynika z lektury podrozdziału 6.1.2.7. (s. 134-137). Oto model przedstawiony na rysunku 10. Pokazuje zadziwiające związki pomiędzy elementami bezpośrednia relacja pomiędzy zmienną „pasja obsesyjna pracy” a zmienną dobrostan jest ujemna. Jednocześnie obie relacje pomiędzy proponowanym mediatorem a zmiennymi są dodatnie. Z danych wynika, że pasji obsesyjnej towarzyszy niższy dobrostan z mediacji można odczytywać, że pasji obsesyjnej towarzyszy wyższy poziom kształtowania pracy a kształtowaniu pracy wyższy dobrostan. Niestety w tekście nie znalazłem wyjaśnienia tego zjawiska. Stwierdzono

tylko, że H7 została potwierdzona (s. 136). Należałoby to skomentować jako supresję i pokazać ciekawe zjawisko co dzieje się gdy pasji obsesyjnej nie towarzyszy kształtowanie pracy.

Rozprawa doktorska przygotowana przez mgr Karolinę Mudło-Głagolską, choć budzi wskazane powyżej moje wątpliwości, to raczej zasługuje na stwierdzenie, że spełnia warunki stawiane rozprawom doktorskim (art. 187 ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce). Recenzowana praca, choć wymaga rozwiania moich wątpliwości w formie odpowiedzi Autorki na recenzję i dyskusji w trakcie obrony, to uważam, że zasługuje na pozytywną ocenę. Choć zastrzegam sobie prawo do zmiany tej oceny w sytuacji gdyby wyjaśnienia Autorki nie rozwiązały moich wątpliwości. Zatem wnioskuję o dopuszczenie pani mgr Karoliny Mudło -Głagolskiej do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

A handwritten signature in blue ink, appearing to be 'P. Głagolska', written in a cursive style.

Przytoczona literatura

- Curry, M., Mooi-Reci, I., & Wooden, M. (2019). Parental joblessness and the moderating role of a university degree on the school-to-work transition in Australia and the United States. *Social science research*, 81, 61-76. <https://doi.org/10.1016/j.ssresearch.2019.03.004>.
- Hopson, B., & Adams, J. (1976). Towards an Understanding of Transition: Defining Some Boundaries of Transition Dynamics. In J. Adams, J. Hayes, & B. Hopson (Eds.), *Transition: Understanding and Managing Personal Change* (pp. 3-25). Allandheld, Osmun & Co.
- Lyubomirsky, S., King, L., Diener, E. (2005). The Benefits of Frequent Positive Affect: Does Happiness Lead to Success? *Psychological Bulletin*, 131(6), 803–855. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.131.6.803>
- Ryan, R. M., Deci, E. L. (2000). Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. *American Psychologist*, 55(1), 68–78. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.55.1.68>
- Young, A., & Lockhart, T. (1995). A cycle of change: the transition curve. *Cranfield School of Management*, 1, 1-5.